

הדרן לש"ס באירוע של הקיבוץ הדתי

כל השונה הלכות בכל יום

התלמוד הבבלי מסתיים (נדה עג, א) במימרא מפורסמת מאוד:
 תנא דבי אליהו: כל השונה הלכות בכל יום - מובטח לו שהוא בן העולם הבא,
 שנאמר (חבקוק ג, ה) "הליכות עולם לו", אל תקרי הליכות אלא הלכות.
 הפסוק שאותו מצטט התנא נמצא בחבקוק והוא עוסק בקב"ה. כוונתו היא לומר שכל
 הנהגת העולם שייכת לו. 'הליכות עולם' - כל האופן שבו מתנהל העולם - 'לו', לבוא. אבל
 כאן התנא דורש את הפסוק, ואומר שכל מי ששונה הלכות בכל יום הוא בן עולם הבא, כי
 הוא דורש את המלה 'הלכות' במקום 'הליכות'.
 מה הקשר בין המימרא הזו לבין סוף המסכת? התוספות אומרים שהמטרה היתה לסיים
 את המסכת - וממילא את כל התלמוד הבבלי - בדבר טוב. ובאמת, יש לציין שבערך חצי
 מהמסכתות בש"ס מסיימות באגדתא, אבל ברובם יש קשר בין האגדתא לסוגיה. כאן,
 נראה שהדברים אינם קשורים כלל למהלך הסוגיה.

מעניין לציין שישנן ארבע מסכתות שבהם מסתיים התלמוד הבבלי במימרא של אגדה לא
 קשורה בסוגיה, ובכולם מובאת אותה אגדתא:

אמר רבי אלעזר אמר רבי חנינא: תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם, שנאמר
 "וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך", אל תקרי בניך אלא בוניך. "שלום רב לאהבי
 תורתך ואין למו מכשול". "יהי שלום בחילך שלום בארמונותיך". "למען אחי ורעי
 אדברה נא שלום בך". "למען בית ה' אלהינו אבקשה טוב לך". "ה' עז לעמו יתן ה'
 יברך את עמו בשלום".

ארבע המסכתות האלה הן: ברכות, נזיר, יבמות, כריתות. ראשי תיבות 'בניך'!
 אגב, צריך להבין את הפסוק הראשון שמצטט התנא: "וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך",
 אל תקרי בניך אלא בוניך. תמיד כשהתנא אומר 'אל תקרי... אלא', הכוונה היא לומר
 שהמדרש אינו ניתן להבנה ללא התיקון בפסוק. כך הוא בתנא דבי אליהו שהבאנו לעיל:
 אם היינו מנסים לדרוש את הפסוק 'הליכות עולם לו', לא היינו לומדים מכך שכל השונה
 הלכות בכל יום הוא בן העולם הבא. רק לאחר ששינינו את המלה 'הליכות' ל'הלכות',
 אפשר ללמוד את הדבר הזה. התיקון 'אל תקרי בניך אלא בוניך', אם כן, אמור לאפשר
 את הלימוד שתלמידי חכמים מרבים שלום בעולם, אבל לא ברור מה נוסף לנו בתיקון
 הזה. לכאורה יש פה אמירה נוספת, שהבנים הלומדים תורה, חוץ מזה שהם מרבים שלום
 הם גם מוסיפים בניין.

שמעתי הסבר נאה לכך, והוא שכאשר בונים בניין ישנם בעלי מלאכה רבים. אם כולם היו
 רִצְפִּים או צָבָעִים או טייחים או חשמלאים הבניין לא היה עומד על תילו. דוקא העובדה
 שכל אחד הוא מקצוען בתחום אחר - דוקא זה מאפשר בניין לתפארת. כך גם בלימוד
 תורה: התורה לא נועדה רק לתלמידי חכמים או רק לרבנים. היא נועדה לחקלאי שחוזר
 בלילה עייף והולך לשיעור דף יומי, לאיש המחשבים שמתחיל את היום שלו בשיעור,
 לרופא שבאמצע היום מוצא זמן ללכת לשיעור דף יומי, ולאיש העסקים ששומע את
 השיעור במכשיר MP שלו. כל אחד מאלה הוא תוספת יפה לבניין, וכך הם מרבים שלום
 בעולם. כשכל אחד מבין שלכל יהודי יש תפקיד אחר, זה מרבה שלום בעולם.

זהו ללא ספק פירוש יפה. אבל אחרי קריאת שמע אנחנו אומרים: "אמת ויציב ונכון וקיים
 וישר ונאמן ואהוב וחביב ונחמד ונעים ונורא ואדיר ומתוקן ומקובל וטוב ויפה הדבר הזה
 עלינו לעולם ועד". כנראה שלפעמים יש הפרש גדול בין מה שהוא יפה למה שהוא אמת...
 במקרה הזה אני חושב שהאמת היא אחרת.

אנחנו רגילים לפרש את המלה 'בוניך' מלשון בניין, אבל לענ"ד הכוונה היא לשון בינה.
 כלומר: מהפסוק "וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך" עוד לא יכולנו ללמוד שתלמידי
 חכמים מרבים שלום בעולם. אבל אם נתקן את המלה 'בניך' בחציו השני של הפסוק,
 ונגרוס 'ורב שלום בוניך' - כלומר רב שלומם של החכמים, נבין שתלמידי חכמים מרבים
 שלום בעולם.

נחזור לענייננו : מדוע מסיימת הגמרא בתנא דבי אליהו? אם המטרה היתה באמת בשביל לסיים בדבר טוב, יכולנו לסיים באותה מימרא של תלמידי חכמים שמרבים שלום בעולם, אשר שימשה כסיום בארבע מסכתות אחרות בש"ס.
נראה שיש פה משהו אחר.
ראשית, עלינו לדעת מי הוא אותו אליהו, שהדברים האלה מיוחסים לו.

הרמב"ם בהקדמה למשנה (מודפס בתלמוד הבבלי בסוף מסכת ברכות) מביא רשימות של כל התנאים, ואין שם אף תנא בשם אליהו. התנא היחיד בעל שם דומה הוא אֶלְיָהוּעִינִי (מופיע שם בפרק ב, בפרק ג, בפרק ד ובפרק ז, וחי בתקופתו של חוני המעגל). אבל השם אליהוועיני אינו אליהו. זהו שם אחר שמופיע גם בתנ"ך (עזרא ח, ד. דהיי"א כו, ג) ואכן מופיע כך גם במשנה (פרה ג, ה). דבר מעניין הוא שלא מצינו אף תנא או אמורא שקרוי בשם אליהו (כמו גם אברהם ומשה). אמנם, מי שמעיין בגליונות של 'מאורות הדף היומי' יראה שאחד האחרונים, בעל הספר 'באר שבע' (שו"ת סימן עא. ר' יששכר פרנס איילנבורג, חי במאה ה-16, והיה תלמיד של בעל הסמ"ע והלבושים) טוען ש'תנא דבי אליהו' הוא שם של תנא, וזהו אותו אליהוועיני. אבל החיד"א (שם הגדולים מערכת ספרים סדר אליהו רבא) חולק על דבריו מכל וכל ואומר שזהו אליהו הנביא, שהוא זה שמסר גם את סדר אליהו רבה וסדר אליהו זוטא. ואכן, כל המימרות שהובאו בשם תנא דבי אליהו נמצאות גם בסדר אליהו רבה. יש לציין גם, שכמעט כל המימרות בחז"ל שמובאות בשם תנא דבי אליהו עוסקות בעולם הבא.
לסיכום: נראה שהתנא דבי אליהו שמסיים את התלמוד הבבלי אינו תנא, אלא אליהו הנביא עצמו. בסיום הש"ס, אם כן, בחרו חז"ל לסיים במימרה של אליהו הנביא, בדיוק כמו שבסיום כל דברי הנביאים בחר הנביא מלאכי לסיים בפסוקים (מלאכי ג, כג-כד):
הִנֵּה אֲנִי שְׁלַח לְכֶם אֶת אֱלֹהֵי הַנְּבִיאִים לִפְנֵי בֹא יוֹם ה' הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא: וְהָשִׁיב לָב אֲבוֹת עַל בְּנֵים וְלָב בְּנֵים עַל אֲבוֹתָם
אליהו הנביא, האדם היחיד שמעולם לא מת ומלוה אותנו בכל ברית מילה ובכל ליל סדר, נמצא איתנו גם בסיום התלמוד הבבלי.

כעת ננסה להבין מדוע בחרו חז"ל להביא דוקא את הדברים האלה של אליהו הנביא בסוף התלמוד הבבלי.

ידועה המשנה המפורסמת מפרקי אבות (ג, יח):

רבי אלעזר (בן) חסמא אומר: קניין ופתחי נדה הן הן גופי הלכות. תקופות וגמטריאות פרפראות לחכמה

המשנה הזו נאמרה ע"י ר' אלעזר חסמא. מי הוא אותו תנא? מספרת הגמרא (הוריות י, א) סיפור על רבן גמליאל ור' יהושע, נשיא ישראל ואחד מגדולי התנאים, אשר שופך אור על דמותו של אותו תנא, ר' אלעזר בן חסמא:

כי הא דר' גמליאל ורבי יהושע הוו אזלי בספינתא. בהדי דר' גמליאל הוה פיתא, בהדי רבי יהושע הוה פיתא וסולתא, שלים פיתיה דר' גמליאל, סמך אסולתיה

דרבי יהושע. אמר ליה: מי הוה ידעת דהוה לן עכובא כולי האי דאיתית סולתא?
רבן גמליאל ור' יהושע היו מהלכים בספינה. לרבן גמליאל היה פת, ולר' יהושע היה פת וסולת. לאחר שתם הפת של רבן גמליאל, הוא סמך על הסולת של ר' יהושע. אמר לו: האם ידעת שנתעכב כל-כך בדרך, שהבאת איתך סולת?

אמר ליה: כוכב אחד לשבעים שנה עולה ומתעה את הספנים, ואמרתי: שמא יעלה ויתעה אותנו. אמר ליה: כל כך בידך ואתה עולה בספינה? (=כלומר: אתה חכם כל-כך ובכל זאת נאלץ להפליג למקומות רחוקים לצורך פרנסתך?) א"ל: עד שאתה תמה עלי, תמה על שני תלמידים שיש לך ביבשה, רבי אלעזר חסמא ורבי יוחנן בן גודגדא, שידעין לשער כמה טפות יש בים, ואין להם פת לאכול ולא בגד ללבוש! נתן דעתו להושיבם בראש. כשעלה, שלח להם ולא באו, חזר ושלח ובאו. אמר להם: כמדומין אתם ששררה אני נותן לכם? עבדות אני נותן לכם, שנאמר: "וידברו אליו לאמר אם היום תהיה עבד לעם הזה".

ר' אלעזר חסמא היה, אם כן, אדם שידוע לשער כמה טיפות יש בים. הוא היה מומחה, כנראה, בתחום המתמטיקה והסטטיסטיקה. כנראה שהוא הבין גם באסטרונומיה, שהרי ר' יהושע קישר בין החכמה שלו לבין הידע על אותו כוכב. כשהוא מדבר על תקופות וגמטריאות – כוונתו מן הסתם לשני תחומי מדע ריאליים שהיו מפותחים מאוד בזמנו: אסטרונומיה וגיאומטריה, שבהם הוא היה בקי מאוד. שני הדברים האלה, אומר ר' אלעזר חסמא, הם רק פרפראות לחכמה. הדבר האמיתי הוא קנינים ופתחי נדה.
מה הכוונה?

המשותף למסכת קינים ולמסכת נדה הן החשבונות הסטטיסטיים שבהם. במסכת קנים (פרק א) ישנו דיון על אשה שנדרה להביא שני תורים או שני בני יונה לעולה אם ייוולד לה בן. בנוסף על כך, היא גם צריכה להביא שני תורים או שני בני יונה – אחד לעולה ואחד לחטאת, מן התורה. כלומר שעליה להביא ארבעה עופות – כאשר אחד חטאת וכל השאר עולה. כשהיא מגיעה לבית המקדש חל בלבול בין הקנים, והמשנה מביאה אפשרויות שונות של הספק, עד שהיא תצטרך להביא עוד שבעה או שמונה עופות מעבר לארבע העופות שהיא כבר נתנה. דיון נוסף במסכת קנים (פרק ב) עוסק בעוף אחד שברח מקן לקן אחר, והתערבב בקן השני עם שני עופות אחרים, ומתוך הקן הזה פרח עוף אחד וברח לקן שלישי וכן הלאה – ובסופו של דבר מהקן השביעי חזר עוף אחד לקן הששי וכן הלאה – עד לקן הראשון, וכאן צריך הרבה חוש מתמטי כדי להבין את כל האפשרויות ההלכתיות. כך גם ביחס לפתחי נדה: הגמרא (נדה כט, ב) מביאה מקרה של אשה שילדה ואינה יודעת מה ילדה ומתי ילדה, ומבקשת לטבול בזמנה. חז"ל הצריכו אותה לא פחות מתשעים וחמש טבילות כדי לצאת ידי חובת כל הספיקות. גם פה, על מנת להבין את כל צדדי הספק, צריך חוש מתמטי. אומר ר' אלעזר חסמא: אפשר לפתח את החוש המתמטי בעזרת חישובים אסטרונומיים או לימודי גיאומטריה, אבל אפשר לעשות זאת תוך כדי לימוד תורה. קנים ופתחי נדה הן הן גופי הלכות – וממילא אם רוצים להכניס את לימודי המתמטיקה לתוך המשבצת של לימודי הקודש, צריך ללמד את הדברים האלה...

אבל יש הסבר נוסף בדברי ר' אלעזר חסמא: אנחנו עומדים היום בסיומו של הש"ס. כל המעמד הזה הוא חידוש עצום של הדורות האחרונים. שני חידושים יש במפעל הדף היומי: ראשית, וזה דבר שבדרך כלל עוסקים בו, העובדה שהתלמוד הבבלי הפך להיות נגיש לכל בית בישראל. זה דבר מדהים. אינני הסטוריון, אבל נדמה לי שמאז חתימת התלמוד הבבלי לא היה מצב כזה שבכל שכבות העם לומדים את התלמוד הבבלי. זהו חידוש נפלא, ובודאי הוא אחד מסימני הגאולה. אבל ישנו חידוש נוסף, שעליו פחות נותנים את הדעת: במשך שנים רבות רוב לומדי התורה עסקו רק בשלושה סדרים: מועד, נשים וניזקין. כמעט ולא היה עיסוק בסדר קדשים וטהרות. כאשר ר' אלעזר חסמא אומר שקינים ופתחי נדה הן הן גופי הלכות, הוא מדבר בדיוק על אותם סדרים שבדרך כלל לא לומדים אותם: קדשים וטהרות. הוא חי אחרי החורבן ואחרי שכבר נדמה שהלכות קדשים וטהרות אינן רלוונטיות, ולכן הוא מדגיש שסדר קדשים וסדר טהרות הן הן גופי הלכות.

כעת, לאחר שהבננו את דברי ר' אלעזר חסמא, אפשר לחזור לדבריו של תנא דבי אליהו: בסיומה של מסכת נדה, ובסיומם של סדר קדשים וסדר טהרות אומר התנא דבי אליהו: כל השונה הלכות בכל יום מובטח לו שהוא בן העולם הבא. קנים ופתחי נדה הן הן גופי הלכות. מי שלומד את הדברים האלה בכל יום, מובטח לו שהוא בן העולם הבא. הפסוק 'הליכות עולם לו' נאמר בחבקוק ג, ו. אומר על כך הרד"ק שהפשט של הפסוק הוא שהקב"ה מנהיג את העולם באופן שהוא רוצה, ובלשונו של הרד"ק:

"כי העולם מתנהג על מהלכי הגלגלים והכוכבים".

וכאן חוזרים אנו לדברי ר' אלעזר חסמא על התקופות והגימטראות. לכאורה, אומר חבקוק הנביא שאם רוצים להבין את מהלכו של הקב"ה בעולם צריך ללמוד אסטרונומיה ולהבין את מהלכי הגלגלים והכוכבים, שהרי "הליכות עולם לו", כל מהלכי העולם נעשים ע"פ רצון הבורא יתברך. דבר זה קשור גם לפרשת השבוע, שבה נאמר (דברים ד, ו): "כי היא חֲכֻמָּתְכֶם וּבִינְתְּכֶם לְעֵינֵי הָעַמִּים", ואמרו חז"ל (שבת עה, א): "איזו חכמה ובינה שהיא לעיני העמים? - הוי אומר זה חישוב תקופות ומזלות".

אבל ר' אלעזר חסמא אומר שאפשר גם להבין את הבורא ע"י לימוד קנים ופתחי נדה. ובלשונו של תנא דבי אליהו: אל תקרי הליכות אלא הלכות. אפשר גם להכיר את הבורא ע"י לימוד התורה.

נאמר בפרשת השבוע (דברים ו, ה):

וְאֶהְיֶה אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לַבָּקָה וּבְכָל נִפְשֶׁךָ וּבְכָל מַאֲדֶךָ

זו אינה רק המלצה אלא מצוה מן התורה שנמנית בתוך תרי"ג מצוות. איך אפשר לצוות לאהוב? האם יש לנו שליטה על מה שאנחנו אוהבים?

הרמב"ם (הלכות יסודי התורה ב, ב) כתב שיש דרך לגרום לנו להגיע לאהבה:

והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו? - בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים, ויראה מהן חכמתו שאין לה ערך ולא קץ, מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר ומתאוה תאוה גדולה לידע השם הגדול.

אבל בספר המצוות (עשין, מצוה ג) כתב הרמב"ם אחרת :
והמצוה השלישית היא שצונו לאהבו יתעלה, וזה שנתבונן ונשכיל מצותיו
ופעולותיו עד שנשיגהו ונתענג בהשגתו תכלית התענוג וזאת היא האהבה
המחוייבת.

ישנן שתי דרכים, אם כן, להגיע לאהבת ה' : דרך אחת היא כפי שכתב הרמב"ם ב'משנה
תורה', ע"י התסכלות בבריאה ובנפלאותיה, ומתוך שאדם רואה את חכמת הבריאה שאין
לה קץ מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר ומתאוה תאוה גדולה לדעת את ה'.
הדרך השניה היא ע"י לימוד המצוות וחוקי ה'. זו הדרך הישירה יותר לדעת את ה'.
במקום לראות את עקבותיו בבריאה, ללמוד את מה שהוא הורה לנו.
זה מה שאומר ר' אלעזר חסמא, וזה מה שאומר תנא דבי אליהו : במקום ללמוד
אסטרונומיה וגיאומטריה, במקום ללמוד את הליכות העולם, להתמקד במה שהם גופי
הלכות.

השמחה הגדולה שיש לנו ביום הזה, שבו אנחנו מסיימים את הש"ס, היא שזכינו לראות
ולחכיר את דבר ה', ומתוך זה נגיע למשנה הראשונה שאותה נתחיל בעז"ה מחר : מאימתי
קורין את שמע בערבית? – משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן. קריאת שמע,
שעניינה הוא המצוה 'ואהבת את ה' א-לוקיך', תיעשה באופן שלם יותר כאשר אנחנו
מכירים את הקב"ה טוב יותר.

הדרך עלך התלמוד הבבלי והדרך עלן